

Spiritul critic în cultura românească

I. Momentele introducerii culturii apusene, înainte de veacul al XIX-lea

Poporul român, atât de bine înzestrat, n-a avut norocul și onoarea să contribuie la formarea civilizației europene. Din cauze istorice binecunoscute, el a trebuit să piardă toate bunurile culturale aduse aici de coloniști și să trăiască, mai bine de o mie de ani, o viață de păstorie, în vreme ce popoarele apusene, moștenitoare ale culturii antice, au putut nu numai să păstreze moștenirea, dar să o și mărească. Și au pierdut amândouă părțile; și cultura europeană, și poporul român. A pierdut și cultura europeană, căci o coardă, care ar fi fost sonoră, n-a vibrat.

Dar dacă poporul român n-a luat parte direct la formarea civilizației europene, a luat parte însemnată indirect. El a fost una din stîncile de care s-au izbit aici, în Răsărit, pierzîndu-și energia, popoarele barbare care, dacă ar fi ajuns în Apus cu toată puterea mișcării inițiale, ar fi făcut imposibilă civilizația. După ce furtuna s-a mai liniștit - de tot nu s-a liniștit niciodată, în stare latentă e și azi -, poporul român a început să se împărtășească și el din acea cultură acumulată în Apus, și nu a fost o pomană acea împărtășire, căci nu numai că a plătit-o și o plătește îndeajuns de scump, dar a avut și un drept asupra ei, căci, cum am spus, a contribuit indirect la formarea ei.

Nu e nici un popor care să nu fi împrumutat de la altele. Din chiar faptul că cultura europeană e creată de mai multe popoare rezultă că fiecare datorește ceva celorlalte. Popoarele germanice au împrumutat cultura romană, toate popoarele moderne n-au făcut decît să dezvolte cultura antică, Franța veacului al XVIII-lea a împrumutat de la englezi, Germania veacului al XVIII-lea, de la francezi, Franța de astăzi, în literatură, de la scandinavi și ruși, cutare școală literară dintr-o țară e fiica cruțării școli literare din alta; împrumuturi în științe etc., etc.

Românii, care n-au creat aproape nimic, au împrumutat aproape tot. Toată istoria culturii românești, de la sfîrșitul veacului de mijloc pînă azi, e istoria introducerii culturii străine în țările române; și toată istoria culturii românești, din veacul al XVI-lea pînă azi, nu e decît istoria introducerii culturii apusene în țările române și a asimilării ei de către români - cu mici împiedicări în vremea fanariotismului și a rusismului.

E o naivitate aerul mînios cu care conservatorii doctrinari privesc așa-numitele “forme nouă” și “pervertirea” mentalității românești de către cugetarea străină. Cînd se ridică numai împotriva generației de la 1848, nu sînt complecți, căci ar trebui să se ridice mai întîi împotriva influenței slavo-bulgare, care, ea cea dintîi, a adus forme nouă, o mentalitate nouă, ba și o limbă oficială nouă. Ar trebui apoi să se ridice împotriva influenței husite¹, care în veacul al XV-lea a introdus la români o “noutate”: traduceri de cărți bisericești. Impotriva influenței luterane, căreia îi datorim atîtea “noutăți”, atîtea atentate la ceea ce apucaseră oamenii de la 1500 (adică la slavo-bulgărisim): cărți; în limba română; tipărite². Ar trebui să se ridice, mai cu samă împotriva școalei istorice moldovenești, reprezentată prin Miron Costin, un “polonizat”, și prin ceilalți, după cum cei de la 1848 au fost “franțușiți”; împotriva lui Șincai și Maior, care au încetățenit pe de-a-ntregul o cultură străină în capetele românești, căci și autorul Catehismului luteran de la 1544, și Miron Costin, și Maior sînt - istoricește și filozoficește - predecesorii acelei generații de la 1848 - Kogălniceanu, Brătianu, Bălcescu, Russo, Eliade Rădulescu, Rosetti, Ghica, Alecsandri -, de care vorbesc conservatorii doctrinari cu dispreț, căci toți au transplatat pe pămîntul românesc cultura străină.

Dacă această imigrare a culturii nu ar fi avut loc, România ar fi rămas cu totul în afară de sfera civilizației, căci, încă o dată, civilizația romană se pierduse pe pămîntul Daciei. Dacă ar fi fost ca românii să ia de la început crearea civilizației, le-ar fi trebuit, spre a ajunge unde sînt astăzi, tot atîta vreme cît i-a trebuit omenirii, de la egipteni pînă azi, spre a se civiliza, căci civilizația de azi își are începutul mai înainte de cel dintîi rege egiptean. Civilizația este o acumulare, și dacă ea s-ar fi pierdut și în Apus, astăzi am fi fost mult mai puțin civilizați decît egiptenii în perioada tebană.

Cei care se ridică împotriva celor de la 1848, fără să se ridice împotriva tuturor influențelor străine de mai înainte, se fac, fără să vrea, apărătorii fanariotismului și ai rusismului, căci înainte de influența europeană de la începutul veacului al XIX-lea, țara era fanariotizată și o urită influență rusească se accentua³. Influența europeană din veacul al XVII-lea fusese înăbușită. Dealtminte, nici acea influență din veacul al XVII-lea nu i-ar fi mulțumit, căci, ca să vorbim numai de Moldova, era o influență apuseană: poloneză, și se vede că ceea ce îi spărie pe conservatorii noștri doctrinari sînt influențele europene, și nu influențele orientale, căci “vechiul regim”, cel mai vechi, a fost înrîurirea slavo-bulgară, cel mai nou, cea turco-bizantină.

Acest studiu are de scop să urmărească spiritul critic care a prezidat la adaptarea culturii în țările române. Cum acest spirit critic nu s-a manifestat decît la introducerea culturii europene, nu ne vom ocupa aici de influențele orientale; și cum acest spirit critic nu s-a manifestat decît în veacul al XIX-lea, în vremea ultimei influențe europene, cea sub forma franceză, nu ne vom ocupa în special decît de această epocă. Dar, fiindcă înțelegerea acestei manifestări a spiritului critic e condiționată de cunoașterea influențelor apusene din veacurile trecute, vom face o scurtă ochire asupra acelor influențe.

Părerea curentă este că cultura europeană a venit întâiași dată în veacul al XIX-lea. Dar civilizația venită în veacul al XIX-lea e numai unul din momentele fenomenului, e momentul cel mai important, mai hotărîtor și ultimul, atîta tot.

Cultura europeană a început să vină mai de mult. A venit neconținut, dar se pot preciza cîteva momente.

Primul moment e în veacul al XVI-lea. Acum, Apusul începe să plătească, pentru întâia oară, și nu dezinteresat, din datorie. Sașii, dorind să convertească pe români la protestantism, le tipăresc cărți bisericești în românește. De data aceasta, românii primesc pasiv influența europeană. Așadar, în Transilvania, la periferia despre apus a românismului, acolo unde românismul s-a păstrat cu atîta tenacitate, de unde acum o sută de ani ne-a venit o idee mîntuitoare, de unde și de acum înainte trebuie să ne vină - și o să ne vină - spiritul viguros românesc, acolo s-a întîmplat să înceapă cultura propriu-zis românească. Și să se observe că, orice ar zice conservatorii doctrinari, influența apuseană și creșterea culturii românești naționale sînt două fenomene concomitente.

Al doilea moment, a doua plată a datoriei, a doua influență salutară străină e în veacul al XVII-lea în Moldova. Polonii, popor de cultură europeană grație culturii lor latine au, încă din veacul al XVI-lea, o mare înrîurire asupra Moldovei, înrîurire care-și dă efectul deplin în veacul al XVII-lea. Acum și începe adevărata influență a civilizației Apusului asupra românilor. Polonia devine pentru Moldova ceea ce azi e Franța pentru România, păstrînd, bineînțeles, toate proporțiile. Luca Stroici, Ureche, Costineștii, Dosoftei - și alții, pe care literatura nu-i cunoaște - sînt mai mult sau mai puțin familiarizați cu cultura apuseană, știu limba poloneză, în care puteau ceti mult, limba latină, în care puteau ceti mai mult. În jurul lor, alții mai puțin cărturari învață și ei ceva de la dîșșii, și un Ion Neculcea, deși neștiutor de limbi străine, e și el un om „cultivat”, pentru că deja *fusesse* Ureche și Costineștii. Dacă adăogăm la aceștia și pe cosmopolitul D. Cantemir, care e un produs direct al culturii europene și multilaterale, vedem că avem a face cu o adevărată mișcare culturală, care ar fi avut un efect colosal, ar fi scurtat cu două veacuri drumul penibil pînă la complecta lumină, dacă n-ar fi fost mai multe pricini împiedecătoare.

Prima. Lipsa de cultură, aproape totală, în păturile moldovenești. Cu alte cuvinte, lipsa unei mase de cunoștințe aperceptive, cum s-ar zice; așa încît, ca să luăm o pildă, ideea că românii se trag din romani nu numai că nu putea face nici o impresie - căci pentru niște oameni care nu știu cine au fost romanii originea romană nu poate inspira mîndrie -, dar nici nu putea forma o cunoștință istorică în capul contemporanilor lui Miron Costin: Roma - originea - era un necunoscut. De aceea cronicile nici n-au fost tipărite, cum au fost cărțile bisericești, care corespundeau unei necesități.

A doua. Condițiile istorice, adică pe de o parte, decăderea Poloniei, iar pe de alta, invazia înăbușitoare a grecismului, cu alte cuvinte, întreruperea prea de timpuriu, abia după naștere, a celui curent polonez nobil și salvator, căruia totuși îi datorim, mai întăi, ivirea unei mari și fecunde idei în conștiința cîtorva români - originea romană a poporului român și, ca corolar, ideea de unitate a

tuturor românilor prin originea lor comună -, și apoi deprinderea cu reflectarea asupra vieții, prin faptul că cronicarii judecă și nu se mai mărginesc a înregistra faptele, ca mai înainte, în perioada slavo-bizantină. Efectele acestei mișcări culturale n-au să se piardă niciodată cu totul în Moldova. Această timpurie mișcare culturală din Moldova ne va explica, cum vom vedea, o interesantă particularitate a culturii moldovenești din veacul al XIX-lea.

Muntenia e influențată mai simțitor de cultura apuseană abia în veacul al XVIII-lea. Numai în veacul al XVIII-lea, prin curentul grecesc, care conținea și câteva elemente apusene, și prin curentul vechi francez, Muntenia se influențează mai apreciabil de cultura apuseană. Așa că, pentru Muntenia, veacul al XVIII-lea, dacă e o perioadă de înjosire morală și națională și de mizerie materială, e, în schimb, o epocă de oarecare progres intelectual. În Moldova, din contră, cele două curente, curentul grecesc și curentul francez venit prin greci, nu înseamnă, ca pentru Muntenia, un progres, căci, față cu influența poloneză, ele sînt inferioare ca purtătoare de cultură. Și nu din punct de vedere cantitativ - al sumei de cunoștințe și al sumei de știutori de carte -, ci din punct de vedere calitativ, ca superioritate, ca idealitate.

Influența poloneză, care alungase un curent oriental - bizantino-slav -, e înlocuită, la rîndul ei, de alt curent oriental: turco-fanariot.

Dar în acest veac Transilvania se pune deodată, în fruntea culturii românești și pune începutul culturii românești moderne. Din pricina unirii unei părți dintre români cu biserica papală, se înființează școli românești - cea mai însemnată e seminariul din Blaj - și se naște pentru români putința de a-și trimite fiii distinși la învățătură la Viena și chiar la Roma, leagănul poporului român. Acolo, aceștia se adapă, la izvor, la cultura latină - și apuseană - și ideea de latinitate se întărește în mintea lor până la puterea unei idei fixe. Curentul latinist, început în Moldova în veacul al XVII-lea, renaște acum în Transilvania, ajunge pînă unde poate să ajungă - pînă la limită - și devine, ceea ce e foarte important, o forță socială, un ferment de progres. Și e curios - la prima vedere numai, căci vom vedea pricinile - că acest curent nu poate prinde tocmai în Moldova, acolo unde a apărut întâiași dată.

¹ Sau poate, după d. Ilie Bărbulescu, catolice.

² Istoricii limbii române, Al. Rosetti, între alții, consideră că primele traduceri românești din medioslava de redacție bulgară s-au făcut după 1519 sub influența luteranismului. Sub aceeași influență au apărut și primele tipărituri românești.

³ Ibrăileanu se referă la influențele suferite, mai ales în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, din limba română, căci, altfel, prin canal grecesc și rus pătrundeau în țările române "luminile" occidentale, franceze.